

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 7/8, 2014 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.94 | P. 43-48
Data de recepció: 7/11/2013 / Data d'admissió: 12/12/2013
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Ferrater Mora, idees polítiques

Josep-Maria Terricabras

Facultat de Lletres
Universitat de Girona i Institut d'Estudis Catalans
josepm.terrabras@udg.edu

resum

Si bé les idees polítiques de Ferrater Mora no comportaren cap militància expressa, una lectura de la seva obra ens manifesta unes constants que s'expressen especialment posant l'atenció en la relació entre Europa, Espanya i Catalunya, relació que hauria de regir-se per un fort federalisme. L'article, a més, precisa la posició de Ferrater Mora respecte de la llengua catalana més enllà de l'ús que en va fer obligat per les circumstàncies.

paraules clau

Josep Ferrater Mora, idees polítiques, federalisme.

Josep Ferrater Mora va néixer al carrer de la Princesa, a Barcelona, el 30 d'octubre del 1912, va ser intern al col·legi El Collell, prop de Girona, i un cop tornat a Barcelona va fer el batxillerat i va estudiar filosofia a la universitat. No-més tenia vint-i-tres anys quan va publicar el seu primer llibre, *Còctel de veritat* (1935), que ja recollia alguns articles anteriors i que era un còctel ben de debò. El mateix Ferrater en va dir que era «un llibre adolescent», del qual al cap de poc, amb tota la raó, es va penedir. És interessant d'observar, però, que en un capítol d'aquest llibret intenta la seva «pròpia definició intransferible»: per a ell, la definició no és reconèixer una adscripció política sinó donar-se a conèixer, indicant, no massa lacònicament, trets diferencials i característics; per això presenta el seu físic, les seves capacitats, gustos i sentiments, i en unes ratlles realment adolescents, entre pretensioses i críptiques, obre i tanca ràpidament un paràgraf:

Política. ¿Quién ha dicho que soy escéptico en política? ¿Quién ha dicho que la política no me hace vibrar intensamente? Yo no puedo ser enemigo de la política, porque soy amigo de la ciencia.

No sabem res més dels seus interessos polítics d'aquella època, tot i que el fet mateix de marxar cap a França al final de la Guerra Civil ja indica

una presa de posició ideològica confirmada al llarg de tota la seva vida. Va ser ja a Amèrica que va començar a publicar les seves reflexions sobre Catalunya, Espanya i Europa. Aquí les esmentaré cronològicament, perquè així es podran veure tant el recorregut com la continuïtat del seu pensament.

El primer dels seus escrits polítics (*España y Europa*) és molt breu, del 1942. Comparant Espanya i Europa, busca els elements característics de cadascuna d'elles. Bàsicament, diu que Europa ve dominada pel seu interès per la història i per la seva acceptació de la raó com a principi inspirador de la vida. Espanya, en canvi, rebutja la història, perquè es refugia en el tradicionalisme més ressec, més ranci i més rígid. Espanya no és moderna precisament perquè no vol viure des de la raó, sinó des de la passió, perquè redueix la història a vida, una vida sempre intensa, sempre pròpia, una vida que xucla allò que té al voltant, que ho fagocita. Mentre Europa es mou per *idees*, Espanya es mou per *ideals*, que converteix en acció constant, sense límits. Per això Espanya ha estat dominada per la violència. Perquè Espanya, ben mirat, no és una nació i no pot ser un Estat. Espanya és, sobretot, una *actitud*.

D'aquest opuscle, és interessant recordar-ne un fragment, que té més de setanta anys però ressons ben actuals:

La violencia con que cualquier español ha querido imponer a España una forma de vida no es, consiguientemente, el resultado de una adscripción a una determinada cultura o a una determinada creencia en cuanto tales; es el resultado de esa actitud que está dispuesta a españolizar cualquier raza, cualquier lengua o cualquier creencia y que está dispuesta, además, a hacer creer que esta raza, esta lengua o esta creencia son las únicas posibles en el mundo (p. 35).

Vint anys després, Ferrater reconeixerà —ho veurem de seguida— que aquell llibret del 1942 és molt retòric i altisonant. També en això té raó, tot i que les idees bàsiques que hi proposa, les continuarà mantenint. Ferrater parlarà extensament de Catalunya per primera vegada dos anys després, en el cèlebre llibret *Les formes de la vida catalana*, del 1944. (És ben sabut que aquest opuscle del 44 és l'obra de Ferrater més venuda, més coneguda i més celebrada, juntament amb el seu *Diccionario de filosofía* —primera edició (1941) en un sol volum; 6a edició (1979) en quatre volums.)

Les quatre formes que, segons ell, caracteritzen o ajuden a entendre la vida catalana són: la continuïtat, el seny, la mesura i la ironia (la influència orsiana hi és molt evident). Ferrater sap —i ho manté sempre, fins al curs que va donar (*Un sistema obert*) com a primer convidat de l'acabada de crear Càtedra Ferrater Mora (1989) de la Universitat de Girona— que aquestes formes ni són les úniques que es podrien assenyalar ni s'han de contemplar solament en una sola direcció, perquè la manca de continuïtat, de seny, de mesura i d'ironia també pot acabar essent allò que caracteritzi, *ex contrario*, molts catalans. Aquestes quatre, diguem-ne, *virtuts* són simplement quatre referents del

caràcter català, de la manera de ser catalana. No és que els catalans posseeixin aquests trets sinó que, usant una expressió de Bergson, tenen *tendència* a fer-ho. (Trenta-cinc anys després, el 1979, en el discurs de recepció del doctorat *honoris causa* de la Universitat Autònoma de Barcelona, es refereix també a quatre «tendències» i «actituds», en definitiva, a «trets» en la filosofia a Catalunya, trets que tenen «un aire de família» —esmentant expressament Wittgenstein— i que són: la fidelitat a la realitat, la propensió contractual, el professionalisme, el desig de claredat. Ferrater reconeix que poden fer recordar les seves quatre formes anteriors i que, efectivament, hi tenen analogies).

Aquell mateix 1944 *Les formes* es van publicar, en paraules de l'autor, «juntament con una servil versió española». Els textos van tenir diverses reedicions: en català amb algunes correccions gramaticals (1955, 1960, 1972, 1980), i també en castellà (1963, 1967). L'obra, però, s'ha tornat a publicar tota sola molt poques vegades. Gairebé sempre ha anat acompanyada d'altres textos relacionats amb temes afins, textos que de vegades han canviat de títol i sovint de contingut, tal com era costum en Ferrater, per la manera que ell tenia de treballar i reelaborar constantment els seus materials, tant els de filosofia com els més assagístics.

La segona edició castellana de *Les formes* apareix el 1963, en un volum que porta per títol *Tres mundos: Cataluña, España, Europa*. Té sis capítols, cinc dels quals són interessants per al nostre tema. El capítol de *Les formes* és el més llarg, i hi apareix amb una nova introducció que té un cert interès afegit: d'una banda, Ferrater al·ludeix expressament a dues obres importants i significatives que havien aparegut entre la primera edició catalana del 1944 i aquella edició castellana del 1963: es tracta de *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives, publicada el 1954, i de *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, apareguda el 1962, en què Fuster reprèn el títol que originàriament Vicens Vives havia pensat per a la seva obra i que era *Nosaltres, els catalans*. D'altra banda, Ferrater subratlla dues coses més en aquell pròleg: que no pretén pas dir-ho tot sobre l'existència catalana, que no pretén ni tan sols que les seves especulacions siguin les més encertades; simplement presenta la seva visió com «una entre altres possibles», però no perquè sigui una visió «merament subjectiva», sinó perquè és «selectiva». D'altra banda, considera que la seva visió és «complementària» a les exposades per Vicens i Fuster. De fet, va ser el mateix Vicens Vives el que va dir que això expressava una «consciència de generació». Ara bé, aquestes diferències en relació amb la primera edició castellana de *Les formes* no revelen canvis importants ni en la seva concepció de l'obra ni en els conceptes usats en ella.

Des del començament del seu exili i amb la consciència ben viva del desastre que van representar la Guerra Civil espanyola i el seu desenllaç, Ferrater ja s'havia vist impulsat a reflexionar sobre les complexes relacions entre Catalunya, Espanya i Europa. No ho feia perquè hagués quedat paralytitzat davant

el passant recent, sinó més aviat perquè una reflexió sobre el passat potser podia ajudar a entendre el present i a projectar el futur. (Tots els precés que molt més endavant se li van fer perquè escrivís les seves memòries van ser debades). Ferrater no volia mirar enrere sinó mirar cap al futur i, en tot cas, aprofitar el passat de forma estrictament instrumental. Alguns d'aquests treballs de reflexió historicopolítica es troben dispersos o bé aplegats en volums que han anat adoptant formes diverses i retocs constants, seguint el costum de Ferrater de no donar mai una obra per ben acabada.

De fet, en retocar les seves obres, Ferrater difícilment en canvia el sentit bàsic i darrer. Això és el que passa, exemplarment, amb «España y Europa veinte años después» (inclòs a l'esmentat *Tres mundos*), en què després de maltractar l'estil del seu escrit del 1942 (i de considerar-lo «francamente inaguantable..., raquítrico..., de retórica frondosa ..., me iba irritando con la lectura de mi añoso engendro»), acaba dient que, tants anys després, segueix les línies generals d'aquella obra. El que Ferrater pretén és reflexionar sobre aquests tres mons (Catalunya, Espanya, Europa), i bastir ponts, construir passeres.

Més enllà, doncs, de la carcassa retòrica i pesada, és bo de subratllar l'aguda percepció mantinguda per Ferrater tants anys després: per exemple, denunciava i continua denunciant el perill de la provincianització, de l'aïllament, l'entotsolament, tant a Catalunya com a Espanya, cosa que justifica que ell faci —i que demani que es faci— un esforç per bastir ponts amb Europa; o quan, conseqüent amb això, només s'imagina el futur de Catalunya i d'Espanya dins d'Europa, en una Europa que, amb gran visió de futur, ell ja llavors reclamava que fos federal.

Ferrater no era ni independentista ni nacionalista: la tradició familiar i intel·lectual, així com la terrible experiència històrica acabada de passar en un món extraordinàriament hostil i bèl·lic, no el portaven cap a aquelles posicions polítiques. (No resulta prou fàcil d'interpretar que el seu primer llibre del 1935, en ple ambient estatutari, fos escrit en castellà amb una dedicatòria almenys enigmàtica: «A la memoria de Eugenio d'Ors, exhausto en las lides de la Cultura»). A Ferrater li semblava —però el temps no li ha donat la raó en això— que el separatisme i el nacionalisme agonitzaven, que eren formes polítiques obsoletes, d'un segle XIX ja superat. La seva al·lèrgia —ho hem vist al començament— a autodefinir-se políticament, i el seu tarannà intel·lectual mesurat, integrador, el portaven més aviat a compartir el federalisme de molts intel·lectuals catalans (sobretot esquerrans) de l'època. Això no tenia res a veure amb la defensa d'una «Tercera Espanya» que Josep Pla li atribuïa en l'home-not que li va dedicar, menys encara si això es volia fonamentar, com feia Pla, en el *seny* que Ferrater havia exposat a *Les formes*. Ferrater no aspirava a ajustos o pedaços més o menys ben intencionats. Per a ell, Europa havia de ser

netament federal i ho havia de ser també Espanya, una Espanya clarament no centralista, no autoritària, no imposadament castellana.

Per això, el projecte d'un federalisme integrador no tenia en Ferrater ni el senyal més lleuger de feblesa o de renúncia. Ell era clarament un catalanista que defensava sens dubte que Catalunya és una nació i es referia en moltes ocasions als països catalans. Per si no s'hagués entès prou, ho va deixar tot ben clar en el seu capítol «Unidad y pluralidad», que el 1965 va compartir volum (*Esa gente de España...*) amb personatges reconeguts com Américo Castro —que, en canvi, parla en el seu article de «pueblo español» en el segle VIII!—, Raúl Morodo o Sergio Vilar. Que el federalisme espanyol que Ferrater proposa ha de respectar la personalitat de la nació catalana es veu també clarament, meridianament, en el tracte que dona a la llengua. I aquí sí que caldrà distingir bé entre el seu testimoni personal —forçat per les circumstàncies d'un duríssim exili també lingüístic— i la seva posició intel·lectual.

Pel que fa a la seva militància lingüística particular, recordaré tres casos concrets (1951, 1960 i 1966) que inicialment semblen anar en contra del seu interès per la defensa de la llengua catalana.

a) En una carta del 22 de maig de 1951, Ferrater escriu a Joan Oliver (*Joc de cartes*, p. 59):

La veritat és que, en lloc de sorprendre't —com estaràs temptat de fer-ho— de l'abundor de les meves faltes en català, hauries d'admirar la persistència de la llengua. Pensa que passo mesos sencers sense parlar-lo o llegir-lo.

b) Ferrater sap que és un autor que ha passat, que ha hagut de passar, per diversos avatars lingüístics. Hi ha avui una certa mena d'escriptors i de pensadors que poden ser qualificats d'essencialment «desterrats»; jo en sóc un exemple. He d'afegir que no ho deploro. No tenir ja una llengua «pròpia» no vol dir necessàriament no tenir cap llengua; pot voler dir tenir-ne vàries. En un món cada dia més universal com el nostre no és pas mala solució. (*Una mica de tot*, 1960, prefaci, p. 9).

c) El 1966 Joan Fuster publica a *Destino* una crítica («Ferrater Mora y sus filósofos») del llibre de Ferrater *La filosofía en el món d'avui*. Fuster recorda que Ferrater ha desplegat la seva activitat temàtica i lingüística fora del nostre àmbit, cita el fragment d'*Una mica de tot* acabat d'esmentar i —amb una formulació complicada i ambigua— diu de Ferrater que «s'ha de lamentar la seva 'no incorporació' resolta» al treball comú. De fet, Fuster ha pres el «cas Ferrater» com una excusa per tractar una qüestió que ultrapassava —i ultrapassa encara— aquest o aquell cas personal i que es converteix en una característica preocupant de la nostra cultura. Per això Fuster —que fa una recensió elogiosa del treball de Ferrater i li admira el rigor, l'agudesia i la claredat de pensament— reconeix que el filòsof potser *aquí* també hauria hagut de ser

tan plurilingüe com allà. Fuster planteja el debat, però no el vol condemnar ni absoldre, perquè la qüestió li sembla complicadíssima.

Heus aquí tres moments que no solament poden acabar semblant disculpes per la situació desterrada de Ferrater, sinó que podrien també presentar-se com a exemples del seu desinterès per la llengua, del seu menysteniment pel català. Això darrer seria rotundament fals. El cert és que Ferrater, més enllà de la seva situació personal, defensa sempre la importància de la llengua catalana com si fos, com qui diu, la cinquena forma de la vida catalana. Ho formula en poques línies d'una manera clara i contundent:

La meua tesi és: la personalitat catalana pot manifestar-se amb plenitud només per mitjà de la seva llengua. Quan aquesta recula, l'altra es marceix, es malmet, es vicia, retrocedeix la manera de ser pròpia de Catalunya. El català deixa de ser català. ¿Direm que, després de tot, això no és tan deplorable? No ho seria si, en deixar de ser català, o en ser-ne menys, el català no deixés també simplement de ser. (*Catalanització de Catalunya*. «Conreu de la llengua», 1960).

Certament, encara que Ferrater no hagi fet mai una elaboració teòrica sistemàtica del seu plantejament polític —tampoc no la va fer de la seva concepció estètica, per exemple—, no es pot pas dir que no tingués i defensés clarament un posicionament civil i polític avançat, al costat del catalanisme més progressista de l'època, al costat d'un europeisme que, malauradament, encara no ha arribat. De fet, quan se'l va temptejar perquè s'incorporés a la universitat espanyola, va posar com a condició la readmissió dels professors expulsats de la universitat pel franquisme el 1965.

Ell no va tornar mai. Però hi va ser sempre. I encara avui el seu pensament és il·luminador, tant per veure quins són els camins de democràcia i progrés que hem de continuar transitant com per reconèixer que la història n'ha tancat d'altres que en algun moment havien semblat possibles.